

УДК 316.334.23

А. М. Ноур, канд. пед. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ЗВ'ЯЗОК РОЗШАРУВАННЯ ЗА МАТЕРІАЛЬНИМ СТАНОВИЩЕМ ТА НЕРІВНОСТІ ЗА ДОХОДАМИ ЗІ СТАВЛЕННЯМ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Визначено особливості впливу процесів розшарування за матеріальним становищем, нерівності за доходами на ставлення населення України до підприємницької сфери діяльності. Проаналізовано підприємницький потенціал українського суспільства, рівень готовності економічно активного населення до підприємництва в залежності від рівня добробуту та матеріального становища.

Ключові слова: підприємництво, нерівність, матеріальне становище.

Постановка проблеми. Процеси формування і реалізації державної соціально-економічної політики, зростання національної конкурентоспроможності України значною мірою мають орієнтуватися на створення оптимальної системи підтримки розвитку малого та середнього підприємництва. Важливим фактором розбудови системи підтримки сектору підприємницької діяльності є формування в країні сприятливого інституційного середовища для його розвитку. Відповідно до сучасних уявлень щодо ролі держави в економічному розвитку, її головне завдання – забезпечити сприятливі та рівні умови ведення бізнесу для всіх суб'єктів економічної діяльності. Задля вирішення зазначеного завдання зусилля держави мають концентруватися у двох найважливіших напрямках – підтримка макроекономічної стабільності та вдосконалення інституційного середовища. Якість та стабільність національних інститутів визначають, з-поміж іншого, рівень витрат на ведення бізнесу, привабливість участі у підприємницькій діяльності, інвестиційну активність в країні, рівень і якість конкуренції на ринках і через це безпосередньо впливають на економічний розвиток суспільства [1, с. 80].

Крім того, формування життєвих стратегій адаптації населення до нового соціально-економічного укладу значною мірою визначається індивідуальним ступенем внутрішнього сприйняття і розуміння змін, що відбуваються. Тобто, суто економічна категорія – економічна поведінка людини – багато в чому зумовлена соціально-психологічними чинниками, які більше стосуються категорій ментальної сфери. Саме інституційні умови та соціально-психологічні процеси значно впливають на успішність соціально-економічної адаптації до нового економічного сере-

довища, що формується в перехідних суспільствах. Серед ментальних чинників адаптації важливу роль відіграють соціокультурні детермінанти ставлення до праці, до підприємницької діяльності тощо.

Для України проблема розвитку підприємництва та підприємницької активності залишається однією з найактуальніших як в економічному, так і в соціальному вимірах. На процеси реальної підприємницької активності населення суттєво впливають, з одного боку, інституційне середовище, механізми державної регуляторної політики в економічній сфері, а з іншого – стан економічної культури, освіти, масової свідомості, що знаходить відображення в громадській думці населення. Виходячи із зазначеного, сучасні інституціональні проблеми розвитку підприємництва в Україні впливають на ставлення населення до підприємницької діяльності й активно вивчаються як економічною [2–4], так і соціологічною [5–7] науками. Розробленню проблем розвитку підприємництва та підприємницької активності, соціалізації економіки в контексті становлення та розвитку підприємницької сфери значну увагу приділили вітчизняні вчені-економісти О.Амоша, Д.Богиня, В.Геєць, В.Гришкін, Н.Дієва, Ю.Зайцев, І.Крючкова, С.Мочерний, О.Новікова, Ю.Пахомов, М.Чумаченко, Л.Федулова та ін. Поряд із цим вітчизняні соціологи Є.Головаха, О.Донченко, О.Злобіна, В.Лагутін, С.Макеєв, В.Пилипенко, І.Попова та інші активно досліджували соціально-економічну поведінку різних категорій економічно активного населення, різноманітні аспекти його економічної свідомості, уявлення про спосіб життя, цінності та норми поведінки нового підприємницького прошарку.

Виходячи з існуючого взаємозв'язку між зовнішніми умовами (фактори зовнішнього інституційного середовища) та внутрішніми змінами, які визначають реальні діяльнісно-поведінкові прояви підприємницької активності, актуалізується питання дослідження мотиваційно-спонукального блоку економічної свідомості та поведінки у сфері підприємницької діяльності. Зокрема, це стосується економічних мотивів як системи економічних стимулів, світоглядних настанов та економічної культури особистості; економічних інтересів – реальних причин економічних дій людини; економічних намірів, тобто тих прагнень, які стимулюють особистість до економічної активності.

Оптимізація реалізації людського фактора в умовах формування ринкової системи господарювання, пом'якшення наслідків дії чинників кризи на ринок праці, збереження людського капіталу залежать від ефективного розгортання підприємництва в усіх сферах і на всіх рівнях господарського життя. Орієнтація на активну життєву економічну стратегію працездатних людей, підтримка безробітного населення тісно пов'язуються з участю в самостійній підприємницької діяльності, намаганням організувати власне підприємство, почати свою справу. Особливо це стосується економічно активного населення. Задля прийняття оптимальних та ефективних рішень щодо залучення економічно активного населення до підприємницької діяльності важливо з'ясувати рівень готовності населення до підприємництва здійснити оцінку перспектив розвитку підприємницької сфери економічно актив-

ною частиною населення. Також актуалізується питання оцінки змін та тенденцій щодо спроможності населення до підприємницької діяльності у зв'язку з нерівністю за доходами та майновим розшаруванням.

Мета дослідження – визначити особливості взаємозв'язку між розшаруванням за матеріальним становищем, нерівністю за доходами та ставленням населення України до підприємництва.

Методика. Задля вирішення зазначених вище завдань здійснено вторинний аналіз результатів низки соціологічних опитувань населення України, зокрема національних щорічних моніторингових опитувань, які проводить Інститут соціології (ІС) НАН України; „Ваша думка, червень 2001 р.”, здійсненого Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка (УІСД) та Центром „Соціальний моніторинг” (ЦСМ); опитування УІСД/ЦСМ „Моніторинг громадської думки населення України: грудень 2005 р.”; “Інноваційний потенціал українського суспільства: вересень 2006 р.”, здійсненого Державною установою “Інститут економіки та прогнозування НАН України” та Центром “Соціальний моніторинг”; опитування УІСД/ЦСМ „Моніторинг громадської думки: грудень 2008 р.”.

Результати дослідження. Соціологічний моніторинг ІС НАН України фіксує стабільне схвальне ставлення населення до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні на рівні 53,8% у 2008 р. (сума відповідей „Цілком схвалюю” та „Скоріше, схвалюю”) і 54,4% у 2010 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання „Як Ви ставитесь до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні?”*

	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Зовсім не схвалюю	9,3	12,2	10,6	7,8	7,8	7,3	7,0
2. Скоріше, не схвалюю	13,0	10,6	12,7	10,6	11,9	12,2	12,9
3. Важко сказати, схвалюю чи ні	25,0	28,7	29,5	28,8	22,2	23,9	25,7
4. Скоріше, схвалюю	25,1	33,0	34,0	34,6	36,0	34,3	35,4
5. Цілком схвалюю	26,7	15,2	13,2	16,3	18,4	19,5	19,0
Не відповіли	0,8	0,3	0,1	1,8	3,7	2,8	0,0
Середній бал	3,5	3,3	3,3	3,4	3,5	3,5	

* За даними національних щорічних моніторингових опитувань, які проводить Інститут соціології НАН України.

Поступово зростає кількість бажаючих відкрити власну справу, займатися підприємництвом з 41,3% у 2004 р. (табл. 2) до 45,8% у 2008 р. та 49,3% у 2010 р. (сума відповідей „Так” та „Скоріше, так”).

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи хотіли б Ви відкрити свою справу (власне підприємство, фермерське господарство)?»*

	2004	2005	2006	2008	2010
1. Ні	27,9	31,7	30,8	29,1	28,4
2. Скоріше, ні	13,8	9,6	10,1	11,6	9,2
3. Важко сказати	16,7	14,8	13,5	13,4	13,1
4. Скоріше, так	20,7	16,5	16,7	16,8	18,7
5. Так	20,6	27,3	28,9	29,0	30,6
Не відповіли	0,4	0,0	0,1	0,1	0,0
Середній бал	2,9	3,0	3,0	3,1	

* За даними національних щорічних моніторингових опитувань, які проводить Інститут соціології НАН України.

Зазначені соціологічні дані характеризують загальний підприємницький потенціал українського суспільства, вони враховують усіх бажаючих займатися підприємництвом: і тих, хто розраховує працювати офіційно, і тих, хто бажає працювати в „тіні”, на основі самозайнятості, не реєструючи офіційно фірму або підприємство.

Проведений моніторинг ставлення населення України до офіційної підприємницької діяльності протягом 2001–2005 рр. свідчить про наявний потенціал українського соціуму в напрямі вибору підприємницької сфери діяльності на дещо нижчому рівні: 27–32% (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей респондентів на запитання “Чи хотіли б Ви в офіційно встановленому порядку займатися підприємницькою діяльністю?”, %

(Сума відповідей не дорівнює 100%, бо респондент міг обрати кілька варіантів відповіді)

Варіанти відповідей	2001*	2005**
Так, хотів би створити власне підприємство (фірму, ТОВ)	12	13
Так, хотів би зареєструвати себе як приватного підприємця	8	6
Хотів би займатися бізнесом, проте не реєструючи його	7	4
Я вже є власником діючого підприємства (фірми, ТОВ)	1	1
Я вже займаюся приватним підприємництвом як фізична особа	4	3
Не хочу ні за яких обставин	55	59
Важко відповісти	15	14

* Опитування УІСД/ЦСМ “Ваша думка: червень 2001 р.” проводилося 7–14.06.2001 р. в усіх областях України, АР Крим та м. Києві. Всього опитано 2506 респондентів віком від 18 років.

** Опитування УІСД/ЦСМ “Моніторинг громадської думки населення України: грудень 2005 р.” проводилося 6–12.12.2005 р. в усіх областях України, АР Крим та м. Києві. Всього опитано 2057 респондентів віком від 18 років.

Ставлення до підприємництва суттєво зумовлюється віком: серед молоді віком 18–28 років виявили бажання офіційно створити власне підприємство 26%, а серед респондентів віком 40–49 років таких було удвічі менше. Люди з життєвим досвідом більш застережені стосовно підприємництва, а коли й виявляють бажання ним займатися, то схильні не реєструвати свій бізнес. Простежена пряма залежність між негативним ставленням до малого та середнього бізнесу і віком: за будь-яких обставин не бажають займатися підприємництвом 33% опитаних віком 18–28 років, 46% – віком 29–39 років, 52% – віком 40–49 років, 74% – віком 50–59 років¹. Тут є певна суперечність, адже успіху в організації власної справи частіше досягають у зрілому віці, коли знань, досвіду і соціального капіталу (коло людей, здатних сприяти налагодженню необхідних для успішної економічної адаптації соціальних зв'язків) більше. Принаймні дані російських опитувань доводять, що у віковій групі від 21 до 30 років частка тих, кому виявилось під силу більш-менш вдало організувати власну справу, становила 13,3%, у віковому діапазоні від 31 до 40 років – 19% та у віці 41–50 років – 12,6% респондентів успішно організували власну справу [8, с. 175].

Ставлення до підприємництва, установки та орієнтації щодо відкриття власної справи також значною мірою залежать від матеріального становища населення (оцінка матеріального становища за самовизначенням респондентів). Відмічається поступове зменшення позитивного ставлення (сума відповідей „Цілком схвалюю” та „Скоріше, схвалюю”) від групи зі становищем вище за середнє (74%) до групи з низьким (56%). Кількість респондентів, які цілком схвалюють розвиток приватного підприємництва, серед заможних груп майже удвічі перевищує таких серед низькодохідних (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей респондентів на запитання „Як Ви ставитесь до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні?” (економічно активне населення), 2010 р., %*

Варіанти відповіді	Зовсім не схвалюю	Скоріше, не схвалюю	Важко сказати, схвалюю чи ні	Скоріше, схвалюю	Цілком схвалюю
Серед всього економічно активного населення	5	12	21	37	25
<i>За матеріальним становищем сім'ї</i>					
Вище за середнє	1	11	14	35	39
Середнє	4	10	22	36	28
Нижче за середнє	7	13	22	39	19
Низьке	6	16	22	34	22
<i>Серед тих, хто за самооцінкою відніс себе до середнього класу</i>					
	3	8	20	34	35

*Розраховано фахівцями Державної установи „Інститут економіки та прогнозування НАНУ за даними національних щорічних моніторингових опитувань, які проводить Інститут соціології НАН України.

¹ Моніторинг УІСД/ЦСМ: грудень, 2005 р.

Майнове розшарування впливає також на бажання відкрити власну справу. Серед економічно активного населення з матеріальним становищем вище за середнє бажують відкрити свою справу 79% (сума відповідей „Так” та „Скоріше, так”), тоді як серед менш заможних груп відмічається потенційна готовність на рівні 56–58% (табл. 5).

Необхідно звернути увагу, що умовний середній клас (ті, хто за самооцінкою відніс себе до середнього класу) більш позитивно ставиться до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні. Серед них 35% цілком схвалюють розвиток приватного підприємництва, тоді як серед усього економічно активного населення таких виявилось 25%. Більш того, серед тих, хто за самооцінкою відніс себе до середнього класу, 47% дали ствердну відповідь „Так” щодо бажання відкрити власну справу, тоді як серед усього економічно активного населення – 36%. Це свідчить про існуючий в країні суттєвий потенціал середнього класу щодо залучення до малого та середнього бізнесу.

Таблиця 5

Розподіл відповідей респондентів на запитання „Чи хотіли б Ви відкрити свою справу (власне підприємство, фермерське господарство)?” (економічно активне населення), 2010 р., %*

Варіанти відповіді	Ні	Скоріше, ні	Важко сказати	Скоріше, так	Так
Серед всього економічно-активного населення	17	9	15	23	36
<i>За матеріальним становищем сім'ї</i>					
Вище за середнє	7	6	8	24	55
Середнє	18	9	16	20	37
Нижче за середнє	18	9	17	25	31
Низьке	19	9	14	24	34
<i>Серед тих, хто за самооцінкою відніс себе до середнього класу</i>					
	12	8	13	20	47

*Розраховано фахівцями Державної установи „Інститут економіки та прогнозування НАНУ за даними національних щорічних моніторингових опитувань, які проводить Інститут соціології НАН України.

Проте найбільший вплив рівень матеріального становища справляє на ставлення населення до офіційної підприємницької діяльності. Так, серед опитаних з матеріальним становищем вище середнього бажують в офіційно встановленому порядку створити власне підприємство 23%, середнім – 17%, низьким – 8%, дуже низьким – 4%. Не хочуть за жодних умов займатися підприємництвом 82% серед опитаних, які оцінюють власне матеріальне становище як дуже низьке. Отже, бідні й незаможні верстви населення переважно обирають пасивну економічну

поведінку, що, очевидно, зумовлене не лише суб'єктивними (у площині людської психології), а й об'єктивними причинами (обмеження за віком, здоров'ям, знаннями, навичками, досвідом, соціальним та фінансовим капіталом, іншими індивідуальними ресурсами тощо). Разом з тим сподіватися, що через зростання добробуту в Україні суттєво активізується економічна поведінка за рахунок саме найменш забезпечених верств населення, скоріше за все, не варто. Адже сім'ї, обмежені в життєво необхідних витратах (харчування, одяг, ліки, житло тощо), найчастіше не в змозі (об'єктивно) або відмовляються (із суб'єктивних причин) відновити звичний у минулому рівень життя за рахунок пошуку додаткових джерел заробітку. Та сама тенденція спостережена в російському суспільстві, де близько половини (48%) "бідних" сімей обирають пасивний тип адаптації: обмежують власні потреби до мінімуму, задовольняються тим, що мають, уявляють своє становище як абсолютно безперспективне і сподіваються лише на зовнішню фінансову допомогу. Цей прошарок населення має низькі можливості адаптації до сучасного соціального середовища і за цих умов знаходиться у стані очікування та не починає активних дій для поліпшення матеріального становища [9, с. 54].

Встановлено певні залежності між оцінками респондентами спроможності займатися підприємницькою діяльністю та матеріальним становищем родини. Простежується чітка закономірність – чим вище добробут соціальної групи, тим вищі оцінки спроможності займатися підприємницькою діяльністю. Відчувають себе цілком спроможними до підприємництва 53% респондентів з високим рівнем матеріального становища, 21% – із середнім, 12% – з нижчим за середнє і тільки 5% з низьким. І навпаки, рівень неспроможності зростає з 14% в групі з високим рівнем добробуту, до 37% – в групі із середнім, до 53% – у групі з нижчим за середнє і до 74% – в групі з низьким рівнем матеріального становища (табл. 6).

Таблиця 6

Розподіл відповідей респондентів на запитання “Чи відчуваєте Ви себе спроможним займатися підприємницькою діяльністю?”, грудень 2008 р.*
(за самооцінкою матеріального стану родини, %)

Відповіді респондентів	Самооцінка респондентами матеріального становища родини (серед усього населення України)			
	Вище за середнє	Середнє	Нижче за середнє	Низьке
Вважаю себе неспроможним займатися підприємницькою діяльністю	14	37	53	74
В цілому відчуваю себе спроможним, але потребую поглиблення знань та набуття навичок у цій сфері	29	30	25	14
Так, відчуваю себе цілком спроможним	53	21	12	5
<i>Важко відповісти</i>	4	12	10	7

* „Моніторинг громадської думки: грудень 2008 р.”, здійсненого Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка та Центром „Соціальний моніторинг”. Опитування проводилося методом індивідуального інтерв'ю за місцем проживання респондента (“віч-на-віч”) протягом 7–17.12.2008 р. в усіх областях України, АР Крим, містах Києві та Севастополі; всього у 138 населених пунктах: 66 містах та 72 селах. Всього опитано 2097 респондентів віком від 18 років і старше. Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1:0,9 до 0,5:0,5 становили 1,31–2,18%. Рівень досягнення респондентів – 73,6%.

** Сума відповідей респондентів, які визначили матеріальне становище своєї родини як: „Дуже високе”, „Високе” й „Вище за середнє”.

*** Сума відповідей респондентів, які визначили матеріальне становище своєї родини як: „Низьке” й „Дуже низьке”.

Привертає увагу, що саме прошарок населення із середнім рівнем матеріального становища вказує на те, що потребує поглиблення знань та набуття навичок у сфері підприємництва. Це означає, що зазначена цільова група (за ознакою матеріального стану), як основа формування середнього класу, орієнтована на підвищення рівня знань, навичок, компетенцій у сфері підприємництва як засобу поліпшення конкурентоспроможності на ринку праці.

Більш детальний аналіз впливу майнової нерівності на готовність населення до підприємництва показує, що майнова диференціація (навіть поляризація суспільства за майновим станом) посилює розбіжності окремих соціальних груп щодо спроможності займатися підприємницькою діяльністю. Якщо замість чотирьохступінчастої шкали майнового розшарування (табл. 6) використовувати шестичленну (за шкалою матеріального стану родини), одразу та суттєво зростають розбіжності полярних груп щодо спроможності до підприємництва (див. табл. 7).

Так, за першою шкалою (від високого рівня матеріального становища до низького), рівень спроможності до підприємництва зменшується від 53% до 5%, а

за другою шкалою (від багатих до бідних) зниження спроможності більш суттєве – від 71% до 3%. При використанні для аналізу „суб’єктивних” шкал, звертає на себе увагу й інша закономірність: стійке, планомірне зростання рівня спроможності до підприємництва в міру збільшення добробуту домогосподарств.

Таблиця 7

Розподіл відповідей респондентів на запитання “Чи відчуваєте Ви себе спроможним займатися підприємницькою діяльністю?”, грудень 2008 р.
(залежно від матеріального стану родини, %)

Відповіді респондентів	Умовні визначення матеріального стану родини (вербальне визначення матеріального стану родини серед усього населення України)					
	Багаті*	Заможні**	Середнього статку***	На межі незаможності****	Незаможні****	Бідні*****
Вважаю себе неспроможним займатися підприємницькою діяльністю	10	21	39	48	70	86
В цілому відчуваю себе спроможним, але потребую поглиблення знань та набуття навичок у цій сфері	8	32	32	27	15	4
Так, відчуваю себе цілком спроможним	71	41	20	13	7	3
<i>Важко відповісти</i>	<i>11</i>	<i>6</i>	<i>9</i>	<i>12</i>	<i>8</i>	<i>7</i>

*Це респонденти, які визначили фінансове становище своєї родини так: „Будь-які покупки можемо зробити в будь-який час”.

**Це респонденти, які визначили фінансове становище своєї родини так: „Вистачає на харчування, одяг, взуття, дорогі покупки (телевізор, холодильник тощо). Для таких покупок, як нова машина, дачна ділянка тощо, необхідно збирати або позичати кошти”.

***Це респонденти, які визначили фінансове становище своєї родини так: „Вистачає на харчування, одяг, взуття, інші покупки. Для придбання дорогих речей (велика побутова техніка – телевізор, холодильник, комп’ютер, пральна машина тощо) необхідно збирати або позичати кошти”.

****Це респонденти, які визначили фінансове становище своєї родини так: „Вистачає на харчування і необхідний одяг, взуття. Для таких покупок, як красивий костюм, мобільний телефон, мала побутова техніка (праска, пилосос тощо), необхідно збирати або позичати гроші, брати кредит”.

*****Це респонденти, які визначили фінансове становище своєї родини так: „Вистачає на харчування. Для придбання необхідного одягу, взуття треба збирати або позичати гроші”.

Це респонденти, які визначили фінансове становище своєї родини так: „Змушені заощаджувати навіть на харчуванні”.

Некоректно самоідентифікацію населення за матеріальним становищем (середнє матеріальне становище родини (табл. 6); сім’я середнього статку (табл.

7)) однозначно розглядати як ознаку належності до середнього класу. Це лише відображення уявлень респондентів про сучасне суспільство і своє становище в ньому відносно інших соціальних груп. Проте простежується чітка залежність рівня готовності населення до підприємництва від матеріального стану родини. Середні (за матеріальними активами) прошарки населення, порівняно з незаможними й бідними, володіють більшим адаптаційним потенціалом для відкриття власної справи та входження в підприємницьку діяльність. Зрозуміло, що чим більші й інші ресурси (освіта, професійно-кваліфікаційний статус, компетенції, економічна поведінка та стиль життя, соціальні зв'язки, здоров'я та працездатність тощо), тим вищі можливості модернізації трудових ресурсів країни, у тому числі шляхом підприємництва.

Важливим питанням є оцінка економічно активним населенням перспектив розвитку підприємництва в країні. Результати досліджень 1999–2006 рр. свідчать, що в суспільстві зберігаються й навіть загострюються негативні оцінки населенням відносно перспектив розвитку підприємництва (табл. 8).

Таблиця 8

**Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Як Ви оцінюєте перспективи розвитку підприємництва в Україні?”, %**

Обрана оцінка перспектив серед усього населення	1999 р.*	2006 р.**
Найбільшою мірою підприємництво буде розвиватися в тіньовій сфері	24	34
Лише у віддаленій перспективі підприємництво в Україні набуде цивілізованих форм, буде бурхливо розвиватися	25	29
За нинішньої державної політики підприємництво реальних перспектив не має	18	16
У підприємництва в Україні ніяких перспектив розвитку немає і не може бути	7	7

* Опитування ЦСМ і УІСД “Ваша думка: вересень 1999 р.” (респондент міг обрати тільки один варіант відповіді).

** Опитування “Інноваційний потенціал українського суспільства: вересень 2006 р.” (респондент міг обрати тільки один варіант відповіді).

Так, за зазначені роки збільшилася частка тих, хто погоджується з думкою, що підприємництво в Україні буде бурхливо розвиватися лише у віддаленій перспективі, при цьому найбільшою мірою підприємницька діяльність буде розвиватися в тіньовій сфері. Подібні дослідження в Росії також указують, що економічне зростання в цій країні, як і в попередні роки, слабо корелює з активністю щодо створення нових підприємств у приватному секторі, тобто забезпечується факторами “непідприємницького” характеру. Встановлено, що у 2006 р. майже 12% росіян були залучені до підприємницької діяльності (або вже мали бізнес), та одночасно в той же рік більше 10% населення припинили заняття підприємницькою діяльністю, тобто підприємницькій прошарок населення майже не збільшується. Дослідники пов'язують це з несприятливими умовами та середовищем – тільки 31% росіян вважають, що в найближчі 6 місяців умови для розвитку підприємництва покращаться [10].

З 1999 по 2006 рр. в Україні збільшилась кількість прибічників песимістичної думки, що в перспективі найбільшою мірою підприємництво буде розвиватися в

тіньовій сфері (на 10%) та на 4% збільшилась кількість респондентів, які вважають, що підприємництво в Україні набуде цивілізованих форм та бурхливого розвитку лише у віддаленій перспективі. Разом з тим майже стабільною залишається частка населення, яка зневірена у розвитку за існуючих умов підприємництва і вважає, що за нинішньої державної політики підприємництво реальних перспектив не має. Також не змінюється частка респондентів, які погоджуються з думкою, що у підприємництва в Україні ніяких перспектив розвитку немає і не може бути. Такі настрої, очікування та ціннісні орієнтації населення суттєво гальмують дію такого важливого чинника людського фактора конкурентоспроможного розвитку суспільства, як підприємництво.

За результатами проведеного кроскультурного аналізу нормативної саморегуляції та соціальної ефективності підприємництва у масовій свідомості 24 європейських націй виявлено реальне місце соціальних норм українців у європейській цивілізації. Встановлено, що для українців з-поміж усіх націй, які брали участь у дослідженні, найбільшою мірою притаманна оцінка неможливості чесним та соціально ефективним шляхом вести підприємницьку діяльність [11, с. 54].

Найбільш песимістично відносно розвитку підприємництва в Україні налаштовані люди у віці 40–49 років. 9% населення даної вікової групи вважають, що в підприємництва в Україні ніяких перспектив розвитку немає і не може бути. Респонденти з більш високим рівнем освіти частіше дають позитивну оцінку перспективам розвитку підприємництва. Освічена частина населення з базовою і повною вищою освітою майже у 3 рази рідше порівняно з респондентами з початковою і середньою освітою погоджуються з думкою, що в підприємництва ніяких перспектив розвитку немає. Хоча при цьому вони ж частіше стверджують, що найбільшою мірою підприємництво буде розвиватися в тіньовій сфері.

При визначенні впливу матеріального становища, майнової нерівності та розшарування за доходами на оцінку перспектив розвитку підприємництва значних відмінностей не встановлено (табл. 9).

Таблиця 9

Розподіл відповідей респондентів на запитання “Як Ви оцінюєте перспективи розвитку підприємництва в Україні?”, грудень 2008 р. (економічно активне населення за матеріальним становищем, %)

Мотиви підприємницької діяльності	Самооцінка респондентами матеріального становища родини			
	Вище за середнє	Середнє	Нижче за середнє	Низьке
Найбільшою мірою підприємництво буде розвиватися в тіньовій сфері	38	38	38	32
Лише у віддаленій перспективі підприємництво в Україні набуде цивілізованих форм, буде бурхливо розвиватися	34	31	29	34
За нинішньої державної політики підприємництво реальних перспектив не має	17	14	14	17
У підприємництва в Україні ніяких перспектив розвитку немає і не може бути	4	7	7	8

Високодохідні та низькодохідні прошарки економічно активного населення однаковою мірою вважають, що державна політика не створює реальних перспектив для розвитку підприємництва, а бурхливий розвиток підприємницької діяльності пов'язують лише з віддаленою перспективою. Більш дохідні групи (до яких, до речі, належать насамперед приватні підприємці, бізнесмени, фермери) частіше за низькодохідні прошарки вказують, що підприємництво буде розвиватися найбільшою мірою в тіньовій сфері. Вони ж менш категорично за низькодохідні групи ставляться до твердження, що в Україні ніяких перспектив розвитку немає і не може бути. Напевно, спрацьовує принцип „створені умови заганяють нас у тінь – так ми будемо працювати й у тіні” або діє теза „хай держава не допомагає – лише б ні заважала”.

Висновки, пропозиції

1. Соціологічний моніторинг українського соціуму фіксує потенціал бажаючих відкрити власну справу, займатися підприємництвом на рівні 41–48% від усього населення, проте бажаючих відкрити власний бізнес в офіційно встановленому порядку виявилось лише 27–32%. На орієнтації щодо підприємницької діяльності суттєво впливає нерівність за матеріальним становищем, значне розшарування за доходами. Потенційна готовність створити власне підприємство, відкрити свою справу серед бідних прошарків у 5 разів нижча за групу з матеріальним становищем вище за середнє та в 4 рази – із середнім рівнем добробуту.

2. Встановлено взаємозв'язок між рівнем матеріального становища респондентів та самооцінкою спроможності займатися підприємницькою діяльністю: чим вище добробут соціальної групи, тим вищі оцінки готовності до підприємництва. Надмірна нерівність за матеріальним становищем, бідність певних прошарків населення значно детермінує відчуття спроможності займатися підприємництвом. Рівень неспроможності до відкриття та ведення власної справи зростає з 14% в групі з високим рівнем добробуту, до 37% – в групі із середнім, до 53% – у групі з нижчим за середній і до 74% – у групі з низьким рівнем матеріального становища.

3. Встановлено, що респонденти, які характеризують власний добробут як „середнє матеріальне становище родини” або „сім'я середнього статку”, частіше за інші соціальні прошарки виявляють спроможність до підприємництва за умов поглиблення знань та набуття навичок у сфері підприємництва. Тобто соціальний прошарок із середнім рівнем матеріального статку є потенційною цільовою групою для входження в підприємницьку діяльність при реалізації певних освітніх програм, що орієнтують на підприємництво.

4. Несправедлива нерівність за доходами та значне майнове розшарування економічно активного населення України майже не впливає на оцінку перспектив розвитку підприємництва. Як високодохідні так і низькодохідні прошарки економічно активного населення однаковою мірою вважають, що державна політика не створює реальних перспектив для розвитку підприємництва, а бурхливий розвиток підприємницької діяльності пов'язують лише з віддаленою перспективою.

З огляду на зроблені висновки та з метою формування сприятливого інституційного середовища для розвитку підприємництва, утвердження інноваційної моделі економічного зростання, забезпечення гідного рівня життя, сприяння становленню середнього класу в Україні необхідно:

- вжити заходів щодо зменшення надмірної диференціації доходів населення, яка негативно впливає на економічну поведінку щодо підприємництва, провокує несправедливу нерівність та соціальну нестабільність у суспільстві;

- запровадити систематичний моніторинг показників бідності та соціального розвитку, системи контролю та регулювання процесів майнового розшарування, поляризації окремих груп працюючого населення за доходами в розрізі регіонів та видів економічної діяльності;

- удосконалити нормативно-правову базу у сфері підприємницької діяльності, законодавчого забезпечення трудових прав громадян та відносин стосовно сфери прикладання праці, забезпечити розвиток інститутів співпраці влади, бізнесу та громадянського суспільства;

- створити в країні сприятливий інвестиційний клімат для ефективної діяльності малих інноваційних підприємств, розробити систему створення нових робочих місць шляхом розвитку малого і середнього підприємництва, стимулювання особистої підприємницької ініціативи;

- запровадити механізм піднесення в суспільстві ролі малого підприємництва як важливого фактора формування середнього класу, розробити заходи для реалізації наявної зростаючої мотивації населення, зокрема середньодохідних прошарків економічно активного населення щодо підприємницької діяльності.

-
1. *Фрейнкман Л.* Россия в 2007 году : риски замедления экономического роста на фоне сохраняющейся институциональной стагнации / Л. Фрейнкман, В. Дашкеев // Вопросы экономики. – 2008. – № 4. – С. 75–93.
  2. *Діба М.* Економічна політика держави як механізм узгодження суспільних інтересів / М. Діба, О. Комяков // Економіст. – 2000. – № 1. – С. 92–95.
  3. Інституційні засади формування економічної системи України : теорія і практика / за ред. З. Г. Ватаманюка. – Львів : “Новий світ – 2000”, 2005 – 648 с.
  4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. / Д. Норт. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
  5. *Іващенко О.* Новий інституціоналізм в економічній соціології : теоретичні підвалини дослідницьких можливостей / О. Іващенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 60–70.
  6. *Матвеев С.О.* Економічна соціологія. / С.О. Матвеев, Л.І. Лясота. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2006. – 184 с.
  7. *Чернецький Ю.* Концептуальні напрацювання “нової економічної соціології” / Ю. Чернецький // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 1. – С. 51–62.

8. *Козырева П.М.* Эволюция социального самочувствия россиян и особенности социально-экономической адаптации (1994–2001 гг.). / П.М. Козырева, С.Б. Герасимова, И.П. Киселева, А.Э. Низамова // Россия реформирующаяся / под ред. Л.М.Дробизевой. – М. : Academia, 2002. – 368 с.
9. *Бондаренко Н.* Особенности адаптации бедных и состоятельных семей / Н. Бондаренко // Вест. обществ. мнения. – 2006. – № 1 (81). – С. 54.
10. Предпринимательский потенциал населения России: по результатам “GLOBAL ENTREPRENEURSHIP MONITOR” // Электронный журнал “Экономическая социология”. – 2007. – Т. 8. – № 2.
11. *Рахманов О.А.* Нормативна саморегуляція та соціальна ефективність підприємництва крізь призму масової свідомості : кроскультурний аналіз / О.А. Рахманов // Укр. соціум. – 2006. – № 6 (17). – С. 46–54.
- Отримано 06.06.10*

А.М. Ноур, канд. пед. наук

СВЯЗЬ МАТЕРИАЛЬНОГО РАССЛОЕНИЯ С ОТНОШЕНИЕМ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ К ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВУ

Определены особенности влияния процессов расслоения в зависимости от материального положения, неравенства в доходах на отношение населения Украины к предпринимательской сфере деятельности. Проанализировано предпринимательский потенциал украинского общества, уровень готовности экономически активного населения к предпринимательству в зависимости от уровня благосостояния и материального положения семьи. Выяснено общественное мнение населения относительно перспектив развития предпринимательства в стране в зависимости от образования, возраста и материального положения.

Ключевые слова: предпринимательство, неравенство, материальное положение.

A.M. Nour, Candidate of Ped. Sci.

CONTACT LAYERING WITH FINANCIAL SITUATION AND INCOME INEQUALITY WITH ATTITUDES OF UKRAINE TO THE ENTERPRISE

The features of influence of stratification processes in financial position, income inequality to the Ukrainian population attitudes of Ukraine to the business sphere. The entrepreneurial potential of the Ukrainian society, and the level of readiness of the economically active population for the business depending on the level of welfare and financial position was analyzed.

Keywords: enterprise, inequality, financial standing.